

вище, не стала наукою про людину та її історію в усьому багатстві проявів її життєдіяльності. Історична наука "загубила" людину, замінивши її соціально-економічними та політичними факторами, що фактично призвело до втрати наукою свого власного предмету дослідження. Історична пам'ять якраз і утримує в собі те, що історична наука втратила: живу людину, її духовний світ, менталітет і культуру.

Лише в органічній єдності історичної науки та історичної пам'яті ("пам'яті розуму" і "пам'яті серця") набуває своєї повноти, завершеності, життєвості, повчальності і цінності такий важливий для нас духовний феномен, який ми називаємо історичною свідомістю.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левада Ю.А. Историческое сознание и научный метод // Философские проблемы исторической науки. - М., 1969. - С. 191; 2. Барг М.А. Историческое сознание как проблема историографии // Вопросы истории. - 1982. - №12. - С. 49; 3. Гулыга А.В. Искусство истории. - М., 1980. - С. 8; 4. Соловьёв С.М. Наблюдения над исторической жизнью народов // Вестник Европы - 1968. - №12. - С. 677; 5. Гуревич А.Я. Историческая наука и историческая антропология // Вопросы философии. - 1988 - №1. - С. 62.

С.І. Дровозюк

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ТА ДУХОВНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА 20-30-Х РР. ХХ СТ. В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У пошуках історичної правди світова наукова думка давно прийшла до переконання, що предметом історичної науки повинно бути не лише матеріальне виробництво, а й духовне життя народу. Радянська історична наука віддавала перевагу класовій боротьбі та соціально-економічним відносинам. Тривалий час ігнорувалося національно - культурне та духовне життя українського народу. Згодом з'ясувалося, що жорсткий економічний детермінізм призвів до кризи історичної науки. На початку 90-х рр. ХХ ст. у дослідженні цих фундаментальних проблем українська історіографія відставала не лише від європейської, а й від російської. Це дало підставу цілком обґрунтовано говорити про те, що «соціально-психологічна історія радянського періоду і взагалі всіх періодів історії України є колосальною лакуною нашої історіографії»¹.

Нині йдеться про відродження української історіографічної традиції. Адже духовну історію нашого народу розробляли М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Грушевський. Ця тематика була провідною на сторінках журналу "Киевская старина". Нарешті представники історичної школи М. Грушевського, збагатившись європейським досвідом, продемонстрували у 20-ті рр. ХХ ст. ряд оригінальних підходів до питань духовного життя українського народу. Особливо активно у цьому напрямі працювала К. Грушевська. Планувалося навіть створити спеціальний науково - дослідний інститут.

На сучасному етапі особливо актуальними є питання національно-культурного та духовного життя українського селянства, яке було носієм традиційної народної культури, джерелом національного відродження. Йдеться насамперед про 20-30-ті рр. ХХ ст., оскільки за силою та глибиною духовних потрясінь, що їх пережило у той час українське село, даний період різко виділяється на історичному фоні.

Дослідження національно-культурного та духовного життя є надзвичайно важливим для розв'язання проблеми причинності в історії тоталітарної епохи. Не випадково сучасні українські історики вказують на те, що донині залишається нерозгаданим феномен поведінки людей, мотиви їхніх вчинків в умовах більшовицьких експериментів.

Якісні зрушення в українській історіографії сталися у 90-х рр. ХХ ст. Почалося критичне переосмислення шляху, пройденого українською історичною наукою в умовах тоталітарного режиму, накреслене широке коло питань, що потребують першочергового опрацювання. Важливі орієнтири щодо висвітлення духовно-культурного аспекту життєдіяльності народу дають історіографічні праці Я. Дашкевича, В. Коцура,

С.Кульчицького, В.Солдатенка, О.Реснта² та інших дослідників. Так, В.Коцур, розглядаючи історіографію соціальних змін в Україні у 20-30-ті рр., звернув увагу на ті питання історії українського селянства, що донині залишаються нез'ясованими. Серед них - соціально-психологічні аспекти колективізації, сприйняття селянством комуністичної ідеології. Автор критично оцінив твердження радянської історіографії щодо зрушень у свідомості селянства. Однак ще необхідно докласти чимало зусиль, щоб повною мірою збагнути феномен радянської історіографії, процес її переходу на нові методологічні позиції, з'ясувати соціальні функції історичної науки у різних суспільно-політичних системах.

Важливою передумовою продуктивного вивчення національно-культурного та духовного життя народу є дослідження процесу відображення цих явищ історичною наукою, формування та побутування основних підходів та ідей. Однак ще не створені спеціальні історіографічні дослідження з питань національно-культурного та духовного життя українського народу. Тому завдання цієї історіографічної розвідки - з'ясувати стан висвітлення зазначеної проблеми в сучасній історіографії і накреслити орієнтовну схему дослідження.

На нашу думку, заслуговує на увагу еволюція термінології української історичної науки, система понять та категорій, якими вона оперувала в умовах командно-адміністративної системи, їх зміст і пізнавальні можливості у сучасних умовах. Зокрема у контексті досліджуваної проблеми важливе значення має зміст та співвідношення понять «національно-культурне життя», «духовне життя», «духовність». У сучасній літературі знаходимо різні точки зору щодо цього. Наприклад, І.Дзюба, розглядаючи про концепцію української культури як ціле, наголосив, що вона повинна охоплювати «все духовне й інтелектуальне життя...»³. С.Кульчицький, навпаки, як складові духовного життя суспільства розглядає культуру, релігійне життя, освіту, науку.⁴ Часто поняття "духовне життя" вживається як синонім словосполучення "релігійне життя". В сучасній історіографії все частіше використовується поняття "менталітету", яке необхідно наповнити конкретно-історичним змістом. Різні точки зору щодо змісту та обсягу згаданих понять можна пояснити складністю та багатогранністю предмета дослідження.

Окремі аспекти національно-культурного та духовного життя українського селянства у 20-30-ті роки ХХ ст. розглядаються у працях С.Кульчицького, В.Марочка, Є.Шаталіної, Г.Касьянова, В.Даниленка, В.Калініченка, Ю.Шаповала, П.Бондарчука, О.Ганжі, О.Мороза, С.Злупка, Я.Малика, Н.Романець, В.Анісімова⁵ та інших дослідників. Зокрема С.Кульчицький визначив основні параметри проблеми "тоталітарна держава і культура" і наголосив, що "...тоталітарна держава прагнула обмежити внутрішній світ людини тільки тими цінностями, які не суперечили комуністичній доктрині"⁶.

Культурним процесам у контексті національної політики присвячене дослідження Л.Новохатька. Автор зосередив особливу увагу на з'ясуванні соціально-економічних підвалин самобутності селянства, зауваживши, що упродовж багатьох десятиліть історична наука не торкалася теми виявлення національно-соціальної ідентичності та ментальності українських селян. У дослідженні виділяється група факторів, від яких залежала національна ментальність. Аналізуючи кризь призму духовного життя народу боротьбу двох тенденцій, - традиційного російського централізму і незалежного розвитку республіки як цілісного організму, - автор зробив висновок, що «...культурна революція ... зруйнувала основи духовного життя, які формувалися протягом століть...» .

Проблему взаємодії сільської та міської культур одним з перших розглянув О.Криворучко. Предмет його дослідження - процес взаємодії міської та сільської культур, який мав визначальний вплив на хід всього українського культуротворчого процесу даного періоду. Автор зазначив, що на відміну від суто української культури села з його майже однорідним українським населенням, культура зденационалізованого міста зазнала значних деформацій в ході проведення російським царизмом асиміляторської політики. Дослідник зробив висновок, що культура села відігравала роль основного

«постачальника» етноматеріалу, що забезпечувало українській культурі набутій національних рис⁸.

Я.Мандрик розглянув культуру українського села в період сталінізму. Незважаючи на те, що автор подає структуру культури у традиційному плані, він ставить ряд актуальних питань. Зокрема дослідник зробив спробу виявити механізми підміни партійно-державною владою суті і поняття національно-культурного будівництва, коли мова, звичаї, література вміло використовувалися для денационалізації українського народу. Автор дійшов висновку, що культурно-масова робота на селі переслідувала одну мету - подальше зміцнення комуністичної ідеології, повне підкорення їй всіх сільських жителів. У монографії простежуються зміни у загальноосвітньому рівні сільського населення, висвітлюється діяльність культурно-освітніх закладів. На основі аналізу фактичного матеріалу автор дійшов висновку, що у 30-ті рр. "... розпочалася девальвація, знищення 'всього українського, посилюється почуття смертельної загрози і просто тваринного страху серед національно свідомих селян...". Я.Мандрик констатує, що зі сфери духовного життя села силоміць була вилючена релігія, а на її місце прийшла нова релігія - релігія марксизму. В'щ виділив провідні тенденції у сільській культурі - її уніфікацію і цілковиту ідеологізацію⁹.

Ряд актуальних питань функціонування народної культури в умовах тоталітарного режиму поставив В.Г.Виткалов. Характеризуючи українську культуру 20-х рр., він зауважив, що українське село як соціальна база "буржуазного націоналізму" "терпіло подвійний гніт - і як селяни, і як українці"¹⁰.

П.С. Григорчук виділив як одну з характерних ознак того періоду нігілістичне ставлення до національно-культурної спадщини, посилення адміністративно-ідеологічного контролю над українською культурою¹¹.

Привертає увагу дослідження І.В.Рибак, який розглянув національно-культурне життя у контексті соціально-побутової інфраструктури українського села. Він, зокрема, охарактеризував вплив освітніх та соціально-культурних закладів, поштового та телеграфного зв'язку на рівень культури селянства¹².

Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-ті роки проходило у різноманітних конкретно-історичних формах. Одна з них - релігійне життя. Могутнім чинником національно-культурного та духовного розвитку українського селянства була Українська автокефальна православна церква. Вагомим внеском у дослідження діяльності УАПЦ є праці А.Зінченка. Автор показав, що рух за відновлення Української православної церкви «мав основні живлющі джерела в українському селянстві».¹³ Ряд сторін національно-церковного життя українського селянства автор простежив на прикладі Поділля. Прикметно, що автор не оминає й суперечливих моментів у національно-церковному будівництві, вказує на нерозуміння частиною неосвічених віруючих власних національних інтересів¹⁴. Ряд аспектів проблеми "церква і держава" розглянув В.Пашенко. Аналізуючи приклади протесту селян проти закриття церков, автор відзначив, що наруга над почуттями віруючих не могла не викликати опору населення

Серед конкретних організаційних форм функціонування національно-культурного та духовного життя українського селянства особливе місце займали «Просвіти». Діяльності цих товариств присвячено чимало праць, однак їхній внесок у національно-культурний та духовний розвиток селянства розкрито ще недостатньо. Ряд аспектів цієї проблеми розглянули Л.Євселевський, С.Фарина.¹⁶, В.Воловик, С.Вінніковецький¹⁷, Я.Мандрик¹⁸.

Окремі питання національно-культурного та духовного розвитку українського селянства розглянули у контексті українізації О.Бондар, Я.Верменич, О.Коляструк¹⁹. Зокрема О.Коляструк торкається мовного аспекту проблеми «селянство і українізація». На думку авторки, «наближення до народного мовлення пішло шляхом примітивізації і вульгаризації мови», а «умисна селянізація українізації посилювала упосліджуваність української мови і культури»²⁰.

Основу національно-духовного буття селянства становила традиційна народна культура - свята, обряди, вірування, народнопоетична творчість. Наслідки колективізації для етнокультурного розвитку охарактеризував С.Павлюк. Він підкреслив, що етнос позбувся ґрунту, яким був для нього великий пласт традиційної культури - ритуали, обряди, звичаї господарського змісту. Адже, на думку автора, "...сферою, в якій синтезувалися етнокультурні традиції, було село, яке разом із власністю на землю втратило і морально - психологічну та естетичну стійкість". Тому, переконаний С.Павлюк, необхідно залучати вчених до дослідження історичної динаміки процесу становлення етнічної свідомості та її трансформації у національну²¹.

Ряд авторів поставили питання у контексті взаємодії, зіткнення двох культур - народної і радянської. Так, В.Наулко констатував, що примусова колективізація сприяла втраті багатьох традиційних звичаїв і обрядів, а "... так звані радянські соціалістичні свята й обряди, внаслідок свого неприродного походження, не набули поширення і практично не були визнані"²². О.Удод також висловив думку про те, що "серед українського селянства ... нові радянські свята приживались дуже важко і боляче". Автор навів приклад конфлікту між селянами і представниками місцевої влади і дійшов висновку, що зустрілись, по суті, дві протилежні ціннісні установки"²³. У цьому ж руслі висловилося Л.Віола, яка оцінила колективізацію як війну "... між двома різними культурами, двома різними способами мислення і буття..."²⁴.

Ще один важливий аспект функціонування народної культури - відображення реалій тогочасного життя, особливо політики більшовицького режиму, у традиційних народнопоетичних формах. Цікаві спостереження висловили у зв'язку з цим О.Г.Мороз та С.М.Злупко. Вони, зокрема, зауважили, що ангиколгоспні пісні "були майже однаковими за формою і змістом у протилежних кінцях України...", що є однією із найсуттєвіших ознак єдності народу²⁵. В.Васильєв та Ю.Хонтяр проаналізували виявлену ними у архівах соціальну поезію селянства, яка, на думку авторів, « ... є феноменом народної культури, важливим джерелом вивчення різних настроїв, почуттів, ментальностей подільського селянства, без яких не можливо відтворити закінчений образ народного буття»²⁶.

У народнопоетичній творчості відображена також найжахливіша трагедія українського народу - голод 1932-1933 рр. Цьому питанню присвячені публікації І.Бугаєвича, В.Пахаренка, В.Дубравіна²⁷.

Важливе завдання української історичної науки - осмислення змін у духовному житті селянства, спричинених колективізацією, розкуркуленням та голодомором. Зокрема, предметом конкретно-історичного дослідження має стати психологія українського селянства. Слід сказати, що психологія була обов'язковим елементом радянської концепції історії селянства, але звернення істориків до цього аспекту духовного життя мало на меті лише одне - показати психологічну готовність селян до колективізації. Водночас, як визнають провідні дослідники цього періоду, особливостями тієї ж психології селянства, тільки вже "віджилої" та "дрібнобуржуазної", пояснювалися негативні явища колгоспного будівництва²⁸. В останні роки поступово вибудовується нова концепція психології селянства, що базується на дослідженні реальних процесів у духовній сфері. У зв'язку з цим привертає увагу спроба С.Кульчицького та С.Шаталіної поглянути на процес розкуркулення очима селян²⁹. С.Шаталіна, вивчивши архівні документи, зробила висновок, що процес розкуркулення «... породжував соціальну напруженість, викликав протистояння різних верст села, наганяв страх на людей бути розкуркуленим за будь-що і будь-коли. Все це створювало вкрай гнітючу морально-психологічну атмосферу»³⁰. Характеризуючи морально-психологічний стан селян під час виселення, авторка зауважила, що проблему виселення необхідно досліджувати не просто як заплановану акцію насильства, але й як прояв глобального наступу на інакомислення, в тому числі в селянському середовищі"³¹.

Ряд духовних явищ, що були реакцією на політику тоталітарного режиму, проаналізувала О.Ганжа. Вона вказала на витоки зрівняльних настроїв серед селянства,

настроїв утриманства, зародження у психологи певної частини селянства зневажливого ставлення до сільськогосподарського виробництва. Заслуговує на увагу спроба дослідниці з'ясувати конкретні вияви суспільної свідомості селянства на основі аналізу матеріалів безпартійних селянських конференцій. Наведені нею факти вказують на те, що на цих конференціях селяни висловлювали не лише економічні, а й політичні вимоги, що свідчить "про усвідомлення селянством своїх потреб та інтересів"³².

Досліджуючи першу хвилю суцільної колективізації, В.Васильєв виявив посилення есхатологічних настроїв селянства, відчуття апокаліпсиса^ поширення чуток про поголовне розкуркулення, початок війни, падіння радянської влади, хрестовий похід проти комуністів, повернення кріпацтва тощо³³."

Ставлення селян Поділля до політики радянської влади розглянула О.Лойко. Проаналізувавши документи, що відображають настрої селян, вона зробила висновок, що комуністичний тиск викликав незадоволення і обурення селян³⁴.

Особливо актуальним є питання про соціально-психологічні та моральні наслідки голоду 1932-1933 рр. Одними з перших питання про необхідність дослідження духовних втрат українського народу під час голоду, його морально-етичних та психологічних наслідків поставили Л.Коваленко³⁵ та В.Марочко³⁶.

Окрім суто соціально-психологічних наслідків голоду, історики розглянули його національний аспект. Дискутувалося питання про те, чи був голод наслідком економічної політики чи спеціально спланованою антиукраїнською акцією, що мала на меті зруйнувати національно-духовну сферу селянства. На думку Т.Ралдугіної, голод завдав невиправданої шкоди українському національному життю, він практично знищив старе українське село з його багатими народними традиціями та "...імплантував у свідомість селянства соціальний страх, політичну апатію і пасивність..."³⁷.

Дослідники зафіксували широкий спектр психічних станів, явищ та деформацій, спричинених голодом - від страху та доносів до повного руйнування психіки, що виявилось у численних фактах канібалізму. На черзі - створення узагальнюючої праці, яка б повною мірою розкрила руйнування духовної сфери народу під час голодоморів.

У сучасній історіографії активізувалися джерелознавчі дослідження, які відкривають нові можливості для реконструкції національно-культурного та духовного життя селянства. Так, Р.Подкур здійснив аналіз інформаційно-аналітичних матеріалів радянських спецслужб, у яких "розкриваються настрої ... населення, аналізується комплекс пріоритетних питань у сфері національної політики, релігійного життя..."³⁸

Отже, сучасна українська історіографія становить новий етап у розвитку вітчизняної історичної думки. Значно розширився тематичний діапазон досліджень, збагатився поняттєво - категоріальний апарат. Зокрема історики активно використовують для характеристики духовного життя поняття "менталітету". Історична наука практично звільнилася від стереотипів на зразок "зростання соціалістичної свідомості", "розквіт радянської культури" тощо. Натомість історики почали активно ставити питання національно - культурного та духовного життя українського народу, в тому числі селянства. Вони одностайно констатують згубний вплив більшовицької політики на українську національну культуру. Чітко виділяються окремі явища, що домінували у духовному житті. Серед них - почуття страху, що охопило українське селянство. Однак нерідко ці питання розглядаються або на рівні загальнотеоретичних тверджень, або ж зводяться до окремих епізодів, що відіграють допоміжну роль у традиційній тематиці. Недостатньо висвітлено конкретно-історичні форми національно-культурного та духовного життя селянства, особливо функціонування традиційної народної культури селянства та його соціальна психологія. Отже, ще не відтворена цілісна картина національно - культурного та духовного життя українського селянства. Тому необхідно, на нашу думку, чіткіше окреслити предмет дослідження, побудувати його структуру, адекватну реальним суспільно - історичним процесам. Зокрема духовне життя варто розглядати як сукупність ідей, настроїв, переживань, психічних станів, які функціонують

у конкретно - історичному просторі. Йдеться про все розмаїття інтелектуально - психічної діяльності, без якої історія народу позбавлена змісту. Історична наука має у цій сфері свій власний предмет - конкретно-історичні форми та вияви духовного життя. У зв'язку з цим можуть бути запропоновані, зокрема, такі тематичні напрями дослідження: функціонування традиційної народної культури в умовах "культурної революції*"; національна свідомість селянства; національні аспекти загальнокультурних процесів; "зіткнення", взаємодія двох феноменів - української народної і радянської культур; писемне та усне мовлення селянства; суспільна свідомість^ (політична, економічна, правова); соціальна психологія, менталітет українського селянства; національно-релігійне життя, інші релігійні течії та явища у духовному житті селянства; національно-просвітницький рух у селянському середовищі; руйнування духовного світу селян тоталітарним режимом тощо. Особливо важливо дослідити критичний напрям у народній суспільній думці, що може розглядатися як одна з форм опору духовній агресії більшовизму. З'ясовуючи динаміку народної думки, важливо визначити етапи її розвитку, домінуючі мотиви на кожному історичному відрізку. Адже ті загалом об'єктивні оцінки духовного стану, що даються у сучасних історичних та етнографічних працях, фіксують лише статику духовного життя. Необхідно, на нашу думку, відтворити процес національно-культурного життя українського селянства у його динаміці, цілісності і багатогранності. Зрозуміло, що для цього необхідно суттєво розширити джерельну базу, основу якої можуть становити селянські ділові документи (заяви, скарги, листи); стенограми виступів селян та їхніх ідеологів на з'їздах, конференціях, зборах; матеріали судів та прокуратури; інформаційно-аналітичні матеріали радянських спецслужб; художня література; селянська поезія соціального змісту; прислів'я, приказки тощо. Все це допоможе дати відповідь на питання, що має важливе наукове та суспільно-політичне значення: як змінився духовний світ українського селянина і як ці зміни вплинули на долю українського народу?

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г. Становлення політичного тоталітаризму в Україні у 1920-і - 30-і рр.: соціально-психологічний фон // Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення : Історія. Ч.Н.- Львів, 1994.-С. 51;
2. Дашкевич ЯР. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України (друга половина XIX - XX ст.) : Доповідь про друковані праці, подані на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук.-К.,1994; Коцур В.П. Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (Соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х - 30-х рр.: історіографія).-К.,1998; Кульчицький С.В. Історія і час: роздуми історика // Укр.іст.жур.-1992.-№4; Солдатенко В.Ф. Українська революція : концепція та історіографія.-К., 1997; Реєнт О.П. Деякі проблеми історії України XIX - початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // Укр.іст.жур.-2000.-№2; 3. Дзюба І.М. Що за обрієм?: (Наша культурна спадщина і культурне майбуття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип.1.-К.,1992.-С.26; 4. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 - 1939 рр.).-К.,1999; 5. Кульчицький С.В. Ціна "Великого перелому".-К.,1991; Кульчицький С.В. УСРР в добу нової економічної політики (1921 - 1928 рр.) : Спроба побудови концептуальних засад реальної історії.-К., 1995; Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 - 1928).-К.,1996; Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921 - 1939 рр.); Марочко В.І. Українська селянська кооперація : історико - теоретичний аспект (1861 - 1929 рр.).-К.,1995; Марочко В.І. 1932 - 1933 рр. Голодомор в Україні : Причини і наслідки. Конспект лекцій .-К.,1994; Шаталіна С.Експропріація селянських господарств в Україні у 1929 - 1932 рр. // Укр.іст.жур.-1992.-№3; Шаталіна С.Селянські виселки під час колективізації в Україні (1928 - 1932 рр.).-К.,1997; Касьянов Г.Теорії нації та націоналізму.-К.,1999; Даниленко В., Касьянов Г., Кульчицький С. Сталінізм на Україні : 20-30-ті роки.-К.,1991; Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу : історико - економічне дослідження.-Х.,1997; Шаповал Ю.Людина і система (штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні).-К.,1994; Бондарчук П. Національно - культурна політика більшовиків в Україні на початку 1920-х років.-К.,1998; Ганжа О. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР.-К.,1996; Ганжа О. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 - 1927).-К.,2000; Мороз О.Г., Злупко С.М. Українське селянство першої половини XX століття: трагедія і героїзм.-Львів, 1997; Малик Я.Й. Насадження радянського режиму в українському селі (жовтень 1917 - 1920 рр.): Дис... д-ра іст. наук.-Львів, 1997; Романець Н.Р. Селянство і радянська влада у 1928 - 1933 роках : проблема взаємовідносин (на матеріалах Дніпропетровської області) : Дис... канд. іст. наук.-Дніпропетровськ,1995; Анісімов В.В. Земельні громади України (1921 - 1929 рр.): Дис... канд. іст. наук.-К.,1997; 6. Кульчицький С.В. Україна між

двома війнами (1921 - 1939 рр.).-К.,1999.-С.Ю2; 7. Новохатько Л.М. Соціально - економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті - середина 30-х рр. ХХ ст.) : Автореф... дис. докт. іст. наук.-К.,1999.-С.38; 8.Криворучко О.І. Проблема взаємодії сільської та міської культур в УСРР в 20-х роках (історичний аспект) : Автореф... дис. канд. іст. наук.-Запоріжжя, 1994.-С.19; 9.Мандрик Я.І. Культура українського села в період сталінізму 1929 - 1938 рр.-Івано-Франківськ1998.-С.135,211,255; Ю.Виткалов В.Г. Українська культура : сторінки історії ХХ-го століття.-Рівне,1997.-С.51,85,59; 11.Григорчук П.С. Вплив сталінізму на культуру Поділля в 30-х рр. ХХ століття // Культура Поділля: Історія і сучасність. Матеріали другої науково - практичної конференції, присвяченої 500-річчю м.Хмельницького.-Хмельницький, 1993.-С. 92, 93; 12.Рибак І.В. Соціально-побутова інфраструктура українського села.-Кам'янець-Подільський, 2000; 13.Зінченко А.Л. Визволитися Бірою : життя і діяння митрополита Василя Липківського.-К.,1997.-С.402,233; 14. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу (Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.) -К.,1993.-С.58; 15. Пашенко В. Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20-30-х років.-К.,1994.-С.133; 16. Євселевський Л., Фарина С. Просвіта в Наддніпрянській Україні : Історичний нарис.-К.,1993.-С.109,112-114,119; 17.Воловик В.П., Вінніковецький С.Я. Культурно-масова робота на Поділлі в 1921 - 1925 роках // Культура Поділля : Історія і сучасність. Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м.Хмельницького.-Хмельницький1993.-С.88. 18.Мандрик Я.І. Культура українського села в період сталінізму. 1929 - 1938 рр.-Івано-Франківськ, 1998.-С.137; 19.Бондар О.М.Українізація та національні формування у військах УВО у 1922 - 1935 роках : Дис... канд. іст. наук.Одеса,1996; Верменич Я.В.Здійснення українізації у 20-30-х роках : політичні і культурні аспекти проблеми : Дис... канд. іст. наук.-К.,1993; Коляструк О.А. Влада і преса в контексті політики українізації (20-30-і роки) // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. Збірник статей. Вип.3.-К.,1999; 20.Коляструк О. Вказана праця.-С.170; 21. Павлюк С. Українська етнографія: стан і перспективи // Народна творчість та етнографія.-1995.-№2-3.-С.48,49; 22.Наулко В. Село на нашій Україні : сучасний стан, проблеми, тривоги (етнографічний нарис) // Народна творчість та етнографія.-1992.-№4.-С.6; 23.Удод О. Історія і духовність.-К.,1999.-С.119; 24.Віола Л. Колективізація та історія // Васильєв В.,Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 - березень 1930 рр.).-Вінниця, 1997.-С.29; 25. Мороз О.Г.,Злупко С.М. Українське селянство у першій половині ХХ століття (трагедія і героїзм).-Львів, 1997.-С.110; 26.Васильєв В.Ю., Хоптяр Ю.А. Соціальна поезія селянства Поділля (30-ті рр.ХХ ст.) // Культура Поділля : Історія і сучасність. Матеріали другої науково-практичної конференції, присвяченої 500-річчю м.Хмельницького.-Хмельницький, 1993.-С.91. 27.Бугаєвич І.В. Кобзарська дума про голод// Народна творчість та етнографія.-1990.-№4; Пахаренко В. Слово, що здолало смерть : записи народної поетичної творчості про насильницьку колективізацію та штучний голод 1933 року // Народна творчість та етнографія.-1991.-№6.-С.51; Дубравін В. Народна пам'ять про голодомор // Народна творчість та етнографія.-1993.-№5-6.-С.35; 28.Даниленко В.М., Касьянов В.Г., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки.-К., 1991.-111; 29.Кульчицький С.,Шаталіна С. Процес розкуркулення 1929 - 1932 рр. очима селян // Проблеми історії України : Факти, судження, пошуки. Республіканський міжвідомчий збірник наукових праць.-К.,1992.-Вип 2; 30.Шаталіна С. Експропріація селянських господарств в Україні у 1929 - 1932 рр. // Укр.іст.жур.-1992.-№3.-С.Ю9; 31.Шаталіна С.П. Селянські виселки під час колективізації в Україні (1928 - 1932 рр.).-К.,1997.-С.53,64; 32. Ганжа О. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР.-К.,1996. С. 16; 33. Васильєв В. Перша хвиля суцільної колективізації і українське селянство // Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 - березень 1930 рр.).-Вінниця,1997.-С.75; 34.Лойко О. Ставлення селян Поділля до політики радянської влади в початковий період НЕПу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Вип.ІІ. Серія: Історія: Збірник наукових праць.-Вінниця, 2000.-С. 130; 35.Коваленко Л. Духовна руїна // 33-й : Голод. Народна книга - меморіал.-К.,1991.-С. 17; 36.Марочко В.І. 1932 - 1933 рр.: Голодомор в Україні. Причини і наслідки. Конспекти лекцій.-К.,1994.-С.25,57; 37.Ралдугіна Т. Радянські Ради: гасла та сутність // Хроніка 2000.-1998.-Вип.27-28.-С.379; 38.Подкур Р.За повідомленнями радянських спецслужб.-К.,2000.-С. 108.

С.ІІ. Калитко

УКРАЇНЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Проблема українсько-польських відносин у роки другої світової війни має важливе не лише історичне, а й суспільно-політичне значення. Об'єктивне висвітлення та осмислення подій, які у заяві Президентів обох держав - Л.Кучми та А.Квасневського - визначено як трагічні сторінки в історії сусідніх народів¹, необхідне для утвердження доброзичливого взаємовигідного братерського співробітництва та партнерства України і Польщі на сучасному етапі.

У повідомленні не охоплено всієї літератури з даної проблеми, проте використані